

Hz. Peygamber (s.a.s) Muhabbetinin Fas Mimarisindeki Tezahürü: Bereket-i Muhammed

SÜMEYRA OCAK AHMED

Dr.Öğr.Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, smyrocak@gmail.com

Geliş Tarihi / Received Date : 12.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date : 01.12.2021
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2021

Atıf / Cite as

Ocak Ahmed, Sümeyra. "Hz. Peygamber (s.a.s) Muhabbetinin Fas Mimarisindeki Tezahürü: Bereket-i Muhammed". *İstem*, 19/38 (2021): 303-328.
<https://doi.org/10.31591/istem.1041151>

Öz

Her toplumda var olan "bereket" kavramı, Müslümanlar için de oldukça önemlidir. Kur'an-ı Kerim ve Hadis kaynaklarında bu kelime ile bundan türemiş kelimeler çokça zikredilmektedir. "Bolluk, hayr, nimet, lütuf, saadet" gibi birçok iyi ve güzel manayı bünyesinde barındıran bereket kavramı Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra sahabenin bereket umarak yaptığı bazı uygulamalar ile farklı bir boyut kazanmıştır. Efendimize ait sakal-ı şerif, dendân-ı saadet ile hırka-i şerif, na'l-i şerif, ibrik, asa, kılıç gibi eşyalara hürmet ederek, onları ziyaret ederek ya da dokunarak Efendimizin bereketinden nasiplenmek düşüncesi sahabeden itibaren günümüze kadar gelen bir adettir. Bu çalışmanın konusu olan "bereket-i Muhammed" ibaresi de Fas'ta cami, medrese, zaviye gibi mimari eserler ile yazmalarda çokça kullanılmıştır. Bu ibarenin kullanımında da Efendimiz'e ait mukaddes emanetlerde olduğu gibi onun bereketinden maddi ve manevi olarak nasiplenmek niyeti gözetilmiştir. Çalışmada bereket kavramının manaları ve sahabe'nin teberrük uygulamalarından örnekler verildikten sonra Fas'ta farklı yerlerde kullanılan "bereket-i Muhammed" yazıları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bereket, Bereket-i Muhammed, Fas, Mimari, Sanat.

Abstract

A Hallmark on Moroccan Architecture Depicting the Love for the Prophet Muhammed (pbuh): Barakah al-Muhammad

"Barakah" (blessings) is a very important notion for Muslims. It is a concept present in most societies however in Muslim societies it takes on a more tangible concept. "Barakah" and the words derived from it are mentioned numerous times in Quran and Hadith. The Muslim concept of "barakah", can be described as "abundance, goodness, blessing, grace, happiness". It gained another dimension after the death of Prophet Muhammed (pbuh) with some practices made by the Companions hoping for barakah. The idea of benefiting from the barakah of Prophet Muhammed (pbuh) by respecting, visiting or touching items such as the beard, teeth, coat, sandals, pitcher and sword which belong to Prophet. This practice has been a tradition that has survived since the Companions. The phrase "Bereket-i Muhammed", which is the subject of this study has also been widely used in Morocco in manuscripts and in the architecture

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

of Morocco such as mosques, madrasahs, zawiya. In the use of this phrase, as in the sacred relics of the Prophet, the intention of benefiting from his blessings materially and spiritually was taken into consideration. In the study, the meanings of the concept of "barakah" and examples of the "tabarruk" practices of the Companions will be given, and then the calligraphy of "Bereket-i Muhammed" used in different places in Morocco will be examined.

Keywords: Barakah, Barakat al-Muhammed, Morocco, Architecture, Arts.

Giriş

Bereket kelimesi Arapça "brk" kökünden gelmekte olup sözlükte "çoğalmak, büyümek, ziyade olmak" manalarına gelmektedir.¹ Türkçe'de; "Allah'tan gelen hayrın bir nesnede görünmesi ve devam etmesi, artıp çoğalması, Tanrı ihsânı, nîmet; bolluk, feyiz; uğurlu olma, kutluluk, saâdet, mübâreklik."² ve "azı çok yerine geçecek biçimde Allah'ın bağışına erişme"³ "bir şeye hayr-ı ilâhînin sübûtüne itlâkı, ziyâde, saadet"⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.

Genellikle "bolluk, üretkenlik" manalarının kullanıldığı "bereket" kavramı her milletin kültüründe yer almaktadır. Anadolu topraklarında eski Türk geleneklerinden izler taşıyan bereket uygulamaları hala yaşatılmaktadır.⁵ "Bereket" kavramı günümüzde de gelenek ve göreneklerimize yansımış bazı uygulamalarda çokça zikredilmektedir.

Dini bir terim olarak sıkça karşımıza çıkan "bereket" kavramının Yahudi, Hristiyan ve Müslüman toplumlarda önemi büyüktür. Dini bir terim olarak kullanıldığında daha çok manevî bir hayır ve ihsan olarak anlaşılan "bereket" kavramının kadim manalarını anlamak için Yahudilik ve Hristiyanlıkta nasıl algılandığına bakmak istiyoruz. Yahudilikte bereketin esâsı onun Tanrı'ya ait olmasıdır. Tanrı'ya yapılan dua ile elde edilir ve ilâhî bereket İsrâil Milleti ile sınırlıdır.⁶ Peygamberler, eşleri, çocukları, taraftarları ve salih kimselerle beraber İsrâilîoğulları'nın tamamının bereketlendirilmiş olduklarına inanılmaktadır.⁷ Hristiyanlık inancına göre bereket, Tanrı'nın kulları için yarattığı ihsan ve hediyelerdir. Bereket Tanrı tarafından verilir; ancak her şey İsa Mesih'te bereketlenmektedir.⁸ Hristiyanlıkta İsa Mesih, Bakire Meryem, Hz. İsa'nın havarileri, taraftarları, iman edenler ve diğer peygamberler mübârek kabul edilmektedir.⁹

İslamiyet'te "bereket" kavramının mahiyetini anlamak için Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerdeki kullanımına bakmak gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de

¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur; 711/1311, *Lisanü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab - Muhammed es-Sadık el-Ubeydi (Beyrut: Dârü'l-Ihyait-Türasi'l-Arabi, 1997), "brk", 1/386.

² *Kubbealtı Lugâti*, "Bereket" (Erişim 13 Mart 2021).

³ Hasan Akay, *İslami Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005), "Bereket", 60.

⁴ Mütercim Âsim Efendi, *el-Okÿânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 5/4203.

⁵ Refiye Okuşluk Şenesen, "Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri", *Folklor/Edebiyat* 17/66 (2011), 210.

⁶ Nasuh Günay, *Yahudi, Hristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 3.

⁷ Günay, *Yahudi, Hristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, 4.

⁸ Günay, *Yahudi, Hristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, 4.

⁹ Günay, *Yahudi, Hristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, 55.

“brk” kökünden gelen “bâreke, bûrika, berekât, tebâreke, mübârek, mubâreke” kelimeleri toplan otuz iki yerde zikredildiği bilinmektedir.¹⁰ Bereket kelimesi ise “berekât” şeklinde, çoğul olarak üç yerde kullanılmış olup, “Allah’ın lütfu” manasına gelmektedir.¹¹ Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.s), bazı mekânlar, bazı zaman dilimleri bereketli ve mübârek olarak anılmaktadır. Konumuza bir giriş olması bakımından bunlara kısaca değinmek yerinde olacaktır. Kur’ân-ı Kerîm’de bereketli ya da mübârek olarak anılan bazı kişi, mekân ve zamanlar şu şekilde sıralanabilir:

Saffat Sûresi 113. ayette, “bâreknâ” kelimesi ile Hz. İbrahim ve İshak’a bereketler indirildiği; Hüd Sûresi 73. ayette, “berekâtuhû aleykum” ibaresi ile Allah’ın bereketinin Hz. İbrahim ve hâne halkının üzerinde olduğu; Meryem Sûresi 31. ayette “vecealenî mübâraken” ifadesi ile Hz. İsmâ’nın bereketli kılındığı; Neml Sûresi 8. ayette ailesi ile birlikte Medyen’den Mısır’a yolculuk yapan Hz. Musa’nın gördüğü ateşe işaret edilerek ve “bûrike” kelimesi ile ateş ve çevresindekilerin mübârek kılındığı zikredilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de bereketli ya da mübârek olarak nitelendirilen mekânların başında Kâbe ve Mescid-i Aksâ gelmektedir. Âli İmran Sûresi 96. ayette, “mübâraken” kelimesi ile Kâbe’nin; İsrâ Sûresi 1. ayette “bâreknâ havlehû” ibaresi ile Mescid-i Aksâ ve etrafının mübârek kılındığı belirtilmiştir. En’âm Sûresi 92. ve 155. ayetler ile Enbiyâ Sûresi 50. ve Sâd Sûresi 29. ayetlerde Kur’ân-ı Kerîm “mübârek bir kitap” olarak zikredilmiştir. Ayrıca Duhân Sûresi 3. ayette Kur’ân-ı Kerîm’in “mübârek” bir gecede indirildiği belirtilmektedir. Kadir Sûresi 1. ayette Kur’ân-ı Kerîm’in Kadir Gecesi indirildiği zikredildiğinden Kadir Gecesi’nin de “mübârek” olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Peygamberler, mekânlar, Kur’ân-ı Kerîm ve Kadir Gecesi dışında yağmur suyu¹² ve zeytin ağacı¹³ da “bereketli ve mübârek” olarak anılmıştır.

Asıl konumuz olan “bereket-i Muhammed” ibaresinin manasına ve mimari alanda kullanımına geçmeden önce Hz. Peygamber’in (s.a.s) bereket ile ilgili söz ve uygulamaları ile “teberrük” kavramına değinmek yerinde olacaktır. Peygamberimiz için Kur’ân-ı Kerîm’de, “bereketli” ya da “mübârek” kelimeleri kullanılmamış olup, aynı manalara gelen farklı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Enbiyâ Sûresi 107. ayette, “ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” ifadesinde olduğu gibi, “âlemlere rahmet” olarak gönderildiği; Ahzâb Sûresi 56. ayette Allah Tealâ ve meleklerin Hz. Peygamber’e (s.a.s) salât ettikleri belirtilmektedir. Ashab Hz. Peygamber’e (s.a.s) bu salâtın nasıl olacağını sorduğunda, namazların otururunda okunan salâvâtları öğretmiştir.¹⁴ Bu salâvatların manası şu şekildedir; *“Allah’ım! Muhammed’e ve Muhammed’in ailesine salât eyle; İbrahim’e ve İbrahim’in ailesine salât ettiğin gibi. Şüphesiz ki, sen Hamid ve*

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk.: Rovshan Aliyev, *Kur’an’da Bereket Kavramı* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 5.

¹¹ Rovshan Aliyev, *Kur’an’da Bereket Kavramı*, 6.

¹² Kâf, 50/9.

¹³ Nûr, 24/35.

¹⁴ Mustafa Karabacak, *Hadislerde Bereket* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 66.

Mecîd'sin. Allah'ım! Muhammed'i ve Muhammed'in ailesini Mübârek kıl; İbrahim'i ve İbrahim'in ailesini mübârek kıldığın gibi. Şüphesiz ki, sen Hamîd ve Mecîd'sin."¹⁵ Namazların oturularında okunan tahiyât da yine Efendimiz tarafından öğretilen bir dua olup burada da "Ey Nebi, selâm, Allah'ın rahmeti ve bereketleri senin üzerine olsun."¹⁶ ibâresi yer almaktadır.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) bereketi maddî ve manevî birçok olayda zuhur etmiştir. Hadis-i şerîflerde zikredildiği üzere sefer sırasında içilecek suyu ve yiyecekleri duası ile bereketlendirmesi, ihtiyacı olanlara bereket için dua etmesi bunun göstergesidir. Tebûk Seferi sırasında herkesin elindeki erzakı getirerek bir yaygı üzerine bıraktıktan sonra Efendimizin bereket için dua etmesi ile bir ordunun doyması ve yine de yiyeceğin artması,¹⁷ yine başka bir sefer esnasında su azalınca Hz. Peygamber'in (s.a.s) suyun içine elini koyup dua etmesiyle parmaklarının arasından suyun kaynaması¹⁸ hadiseleri Hz. Peygamber'in (s.a.s) bereketine örnek olarak zikredilebilir.

Aynı zamanda Ashabın bereket umarak Hz. Peygamber'in saçını, sakalını terini muhafaza etmesi de Efendimiz tarafından onaylanmış bir harekettir. Bu hususta "teberrûk" bahsine kısaca değinmemiz gerekmektedir. "Teberrûk" Arapça sözlükte, "teyemmün"¹⁹ yani bereketli, uğurlu olduğunu kabul etmek manasına gelirken; Türkçe sözlükte, "uğur sayma, mübârek sayma"²⁰ manalarına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde ashabın teberrûken yaptıkları uygulamalara birkaç örnek vererek bu konuyu açmak istiyoruz. Rivâyetlerde Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in veda haccı sonrası tıraş olduktan sonra, Ebû Talha'ya saçlarının insanlar arasında paylaşılmasını söylemesi,²¹ Halid b. Velid'in sefere çıkarken takkesinin içine Efendimiz'in mübârek saçından bir tutam koyması,²² Ümmü Süleym'in bereket umarak Efendimiz'in terini parfümüne karıştırması²³ sahabenin bereket umarak Efendimiz'in mübârek vücutlarından bir parçayı muhafaza etmelerine örnektir. Bunun dışında Efendimiz'in vefatı sonrasında da onun su içtiği kabı, namaz kıldığı yer, minberi ve hırkası ile teberrûk yaptıkları bilinmektedir.²⁴

Ashabın bereket umarak yaptığı bu uygulamalar Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından tenkit edilmemiştir. Onların bu tutumları muhakkak ki Hz. Peygamber'e (s.a.s) olan muhabbetlerinden kaynaklanmakta olup onun mübârek vü-

¹⁵ Karabacak, *Hadislerde Bereket*, 66; Buhârî, "Enbiya", 10.

¹⁶ Buhârî, "Ezan", 148; Müslim, "Salât", 55.

¹⁷ Karabacak, *Hadislerde Bereket*, 75-76.

¹⁸ Karabacak, *Hadislerde Bereket*, 77.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/387, 15/457.

²⁰ *Kubbealtı Lugâti*, "Teberrûk" (Erişim 13 Mart 2021).

²¹ Seyyid Muhammed Alevî el-Malîkî el-Hasenî, *Mefâhim: Düzeltimesi Gereken Kavramlar*, çev. Hasan Ali Yaşar (Kayseri: Netform Matbaacılık, y.y., t.s.), 248

²² Seyyid Muhammed Alevî, *Mefâhim*, 250; Ali Ahmedî, *et-Teberrûk: et-teberrûkü's-sahâbe ve't-tabîin bi âsâri'n-nebî es-salihîn* (Beyrut: ed-Dâru'l-İslâmiyye, 1983), 100.

²³ Seyyid Muhammed Alevî, *Mefâhim*, 250; Ali Ahmedî, *et-Teberrûk*, 100; Karabacak, *Hadislerde Bereket*, 78.

²⁴ Seyyid Muhammed Alevî, *Mefâhim*, 258-264.

cutlarından ya da ona ait olan eşyadan bir parçaya sahip olarak hayır ve bereket ummuşlardır. Aynı samimi niyetle günümüzde de Lihye-i şerîf, Kadem-i şerîf, Hırka-i şerîf gibi Efendimiz'e ait olan mübârek eşyalar muhafaza edilmekte ve önemli günlerde ziyarete açılmaktadır. Teberrüken bu eşyaları ziyaret etmek Hz. Peygamber'e (s.a.s) olan sevgi ve özlemin bir tezâhürü olsa da teberrük konusu zamanla ulema arasında tartışılan bir konu olmuştur. Bazıları sahabe ve tabiün dönemindeki teberrük uygulamalarını delil göstererek bunu meşru saymışlardır.²⁵ Bazıları da teberrük kavramını meşru ve memnu' (yasak) olarak ikiye ayırmışlar; Efendimiz döneminde yapılan sahabenin teberrük uygulamalarını meşru bulurken, özellikle günümüzde bazı insanların dini hükümler ve hadis-i şerifleri bilmemelerinden kaynaklı olarak batıl bazı uygulamalar üretmelerini uygun bulmamışlardır.²⁶

Osmanlı Devleti zamanında özellikle Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucunda halifeliğin Osmanlılar'a geçmesi ve Mukaddes Emanetler'in Hicaz'dan İstanbul'a gönderilmesi ile birlikte Efendimiz'e ait eşyalara olan ilgi ve ihtimam Osmanlı kültüründe ayrı bir yer edinmiştir. Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Dairesi'nde muhafaza edilmekte olan bu eşyaların, zamanında teberrüken savaş meydanlarına dahi götürüldüğü bilinmektedir. Eğri Seferi'nde savaş Osmanlılar aleyhine dönerken Hoca Saadettin Efendi'nin III. Mehmed'e hırka-i saâdet giydirmesi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in çıktıkları seferlerde askerin cesaretini artırmak ve moralini yüksek tutmak için hırka-i saâdeti yanında taşıması buna örnek verilebilir.²⁷ Hırka-i saâdet gibi Efendimiz'e ait na'l-i şerifler ve kadem-i şerifler de Müslümanlarca ihtimam ve saygı gösterilen emanetlerdir. Öyle ki na'l-i şerifler ile ilgili birçok edebi eser yazılmış, halk arasında eskiden beri Efendimiz'in ayak izi bulunan evlerde yangın olmayacağı, kadem-i şerife yüz sürenlerin kötülüklerden ve hastalıktan korunacağı gibi inançlar yaygınlaşmıştır.²⁸ İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde, I. Abdülhamit'in Türbesi'nde, Eyüp Camii'nde ve III. Mustafa Türbesi'nde kadem-i şerifler günümüzde de ziyarete açıktır (Resim 1-2). Bu inançların etkisi ile na'l-i şerif ve kadem-i şerif motiflerini yazmalarda, kumaşlarda ve bazı mimari eserlerde görmek mümkündür. Fas coğrafyasında da "bereket-i Muhammed" ibaresi ile birlikte na'l-i şerif ve kadem-i şerif motifleri bereket ve şefaât umularak farklı yerlerde kullanılmıştır.

²⁵ Ali Ahmedî, *et-Teberrük*, 100.

²⁶ Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed Ced'i, *et-Teberrük: envâuhû ve ahkâmuhû* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1991), 467-468.

²⁷ Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/376.

²⁸ Vildan S. Coşkun, "Na'l-i Şerif (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/348.

Resim 1: Sultan I. Abdülhamid Türbesi'ndeki kadem-i şerif²⁹

Resim 2: Sultan III. Mustafa Türbesi'ndeki kadem-i şerif

1. Fas'ta Teberrüken Kullanılan Nal'i Şerif, Kadem-i Şerif Motifleri ve Bereket-i Muhammed İbaresi

1.1. Yazma Eserlerde

Fas mimarisinde çokça karşımıza çıkan “bereket-i Muhammed” ibaresinin mimari eserler dışında yazma eserlerde, ahşap levhalarda ve bazen de kumaşlarda kullanıldığı görülmektedir. Yazma eserlerde, özellikle Merakeş'te medfun bulunan İmam Cezulî'nin *Delâilü'l-Hayrât* isimli meşhur eserinin yazma nüshalarında, bazı dua kitaplarında bu ibareyi görmek mümkündür (Resim 3-4-5). Osmanlı dönemindeki *Delâilü'l-Hayrât* yazmalarının bir kısmında ve En'âm-ı şeriflerde de Hz. Peygamber'e ait (s.a.s) hırka-i saâdet, na'l-i şerif, abdest ibriği ve tesbihinin teberrüken resmedildiği sayfalar görülmektedir (Resim 6-7).

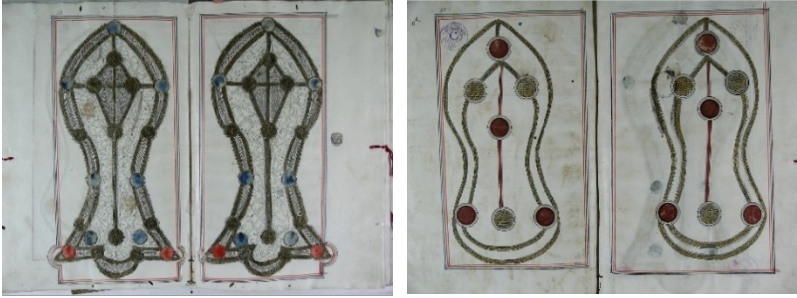
Resim 3: İçerisinde Kasîdetü'l-bürde'nin de yer aldığı, 19. yüzyıla tarihlenen bir *Delâilü'l-Hayrât*'daki na'l-i şerîf motif³⁰

Resim 4: 16. yüzyıla tarihlenen bir *Delâilü'l-Hayrât* içindeki na'l-i şerîf moti-

²⁹ Kaynağı gösterilmeyen fotoğraflar yazarın kendi çekimleridir.

³⁰ *Delâilü'l-Hayrât* (The Khalili Collections, MSS 1138), 44b-45a. <https://www.khalilicollections.org>

fi³¹

Resim 5: 1673 (h.1086) yılına tarihlenen Delâil'ül-Hayrât içindeki na'li şerif ve kadem-i şerif ³²

Resim 6: Delailü'l-Hayrat, Hafız Mehmed el-Vehbi 1258 (1842), Sabancı Müzesi Kütüphanesi³³

Resim 7: En'âm-ı Şerif, es-Seyyid Ahmed (Müzehhip) 19. yy., Sabancı Müzesi Kütüphanesi³⁴

Fas coğrafyasındaki örneklerine müzelerde, yazma eserler kütüphanelerinde

³¹ Delâilü'l-Hayrât (Paris: Bibliothèque de Nationale de France, Arabe 6983. <https://gallica.bnf.fr/>)

³² Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Koleksiyonu, 00142), 50a-b,51a-b. 17. yüzyıla ait bu yazmanın müellifi Fas'lı olup, yazmanın ilk giriş sayfasında kitabın ismi ve Süleyman Cezûlî'yi zikrettikten sonra, "ve neceanâ bi bereketihi" ifadesini kullanmış, bu salavatlar vesilesi ile bereket niyazında bulunmuştur.

³³ Hafız Mehmed el Vehbi 1258 (1842), *Delâilü'l-Hayrat* (İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Kütüphanesi, Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0182), 10a, Erişim: 29.04.2021. www.digitalssm.org

³⁴ Mehmet Şakir, *En'âm-ı Şerif*, (İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Kütüphanesi, Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 101-0183), 85b. Erişim: 26.07.2021. www.digitalssm.org

rinde ve müzayedelerde rastladığımız bu eserlerin bazılarında kadem-i şerif, na'li-şerif ve bereket-i Muhammed ibarelerinin bir arada kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin bir müzayede kataloğunda yer alan ve 17. veya 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen yaklaşık 26 x 16 cm ebatlarındaki iki ayrı yazmaya ait olan sayfalarda ortada büyük bir na'li-şerif motifi ile üst iki köşede kırmızı mürekkep ile yazılmış “bereket-i Muhammed” ibaresi dikkat çekmektedir. Kompozisyonlardan birinde na'li-şerif motifinin içerisinde mihrab-ı Osman Radiyallahu anh, minber-i nebî ve üç sanduka ile Mescid-i Nebevî resmedilmiştir. İkinci kompozisyon ilki ile benzer formlarda olup ikincisinde na'li-şerif içerisine Mescid-i Haram ve Kâbe resmedilmiştir. İki sahifede de na'li-şerif etrafını, “hazâ misâli na'li-i'l-hayr” diye başlayan ve na'li-şerifin koruyuculuğunu anlatan, Mağribî hat ile yazılmış bir dua çevrelemektedir. (Resim 8-9)

Resim 8: Na'li-Şerif ve Bereket-i Muhammed Motifli yazma sayfası³⁵

Resim 9: Na'li-Şerif ve Bereket-i Muhammed Motifli yazma sayfası³⁶

Yine bir müzayede kataloğunda rastladığımız 1205 (1790) tarihli, *Kitâbü'l-fevâid ve'salâtü'l-avâid* isimli yazma eserin bir sayfasının dört köşesinde, bir başka sayfasının ise üst kısmında “bereket-i Muhammed” ibaresi yer almaktadır (Resim 10-11). Ayrıca bu sayfalarda minber-i nebî ile Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini temsil eden sanduka çizimleri bulunmaktadır. Mağribî hat ile yazılmış olan eserde diğer sayfalardaki dua ve hurufât ilminden olan vefk tablolarından anladığımız kadarı ile eser bir dua ve tılsım kitabıdır. 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen yine Fas'a ait, 27.5 x 17.2 cm ebatlarındaki körüklü murakka' bir eser de na'li-şeriflerin farklı çizimlerini göstermesi bakımından ilginçtir. (Resim 12)

³⁵ www.christies.com, Müzayede No: 12282; 2016, Lot No: 408, Erişim: 30.04.2021

³⁶ www.christies.com, Müzayede No: 6945; 2012, Lot No: 626, Erişim: 30.04.2021

Resim 10-11: *Kitâbü'l-fevâid ve's-salâtü'l-avâid* isimli yazma eserdeki "bereket-i Muhammed" ibareleri³⁷

Resim 12: Farklı na'li şerif formlarının bulunduğu körüklü murakka'³⁸

³⁷ www.artcurial.com, Müzayede no:2882; 31 Ekim 2015, Lot No: 3, Erişim: 30.04.2021

³⁸ www.christies.com, Müzayede no:10428, 2015, Lot No: 326, Erişim: 30.04.2021

1.2. Ahşap Levha ve Panellerde

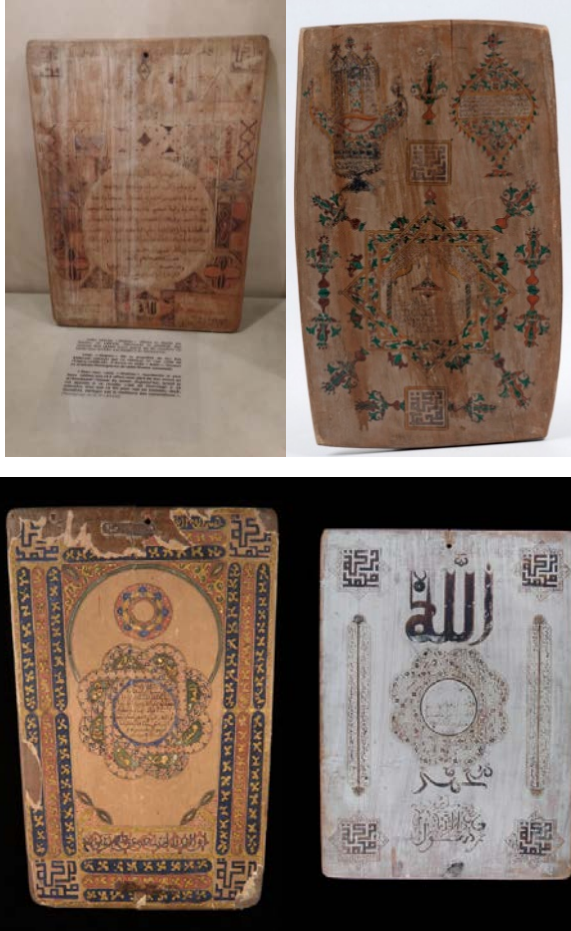
“Bereket-i Muhammed” ibaresi ve na’-li şerif motifinin dikkat çeken bir diğer kullanım yeri de bazı ahşap levha ve panellerdir. Örneklerini müzelerde gördüğümüz ahşap levhaların genelde üst iki köşesinde “bereket-i Muhammed” ibaresi yazılmıştır. Bu levhaların ne olduğuna baktığımızda bunların medreselere kabul sertifikaları mahiyetinde olduğunu görmekteyiz. Merfîniler dönemi ile birlikte camilerden ayrılarak müstakil yapılar halinde inşa edilen medreseler, Fas’ta önemli bir yere sahipti. Endülüs’ten gelen âlimlerin birçoğunun bu medreselerde ders verdiği, batılı birçok öğrencinin bu medreselerinde eğitim almak için Fas’a geldiği bilinmektedir. Belli bir kontenjanı olan bu medreselere öğrenci seçmek için de bazı hususi şartlar aranmıştır. Kur’an-ı Kerim’den belli bir sayıda sureyi ezberlemek bu şartlardan en önemlisidir. Müzelerde gördüğümüz ve öğrencinin Kurandan belli miktarda sureyi ezberlediğini gösteren bu ahşap levhalar adeta medreseye giriş icazetnamesi niteliğinde olup o dönem için önemli olduğunu anlıyoruz.

Örneğin Merfîniler’in başkenti olan Fâs Şehrindeki Neccârın Müzesi’nde (Ahşap Eserler Müzesi) gördüğümüz, üst iki köşesinde “bereket-i Muhammed” ibaresinin yer aldığı ahşap levhanın açıklamasında, bu levhanın Karaviyyin’de eğitim almaya hak kazanmak için Kur’an-ı Kerim’den altmış sure ezberleyen öğrencilere verilen bir sertifika olduğu bilgisi yer almaktadır (Resim 13). Bu levhanın bir benzerini Amsterdam’daki Tropen Müzesi’nin çevrimiçi eser kataloğunda görmemiz mümkündür. “Bereket-i Muhammed” ibaresinin, 41x21.5 cm ölçülerindeki levhanın üst ve alt orta hizasında yer aldığını görmekteyiz. (Resim 14) Levhanın merkezindeki yazıların Mühr-ü Süleyman motifi içine yazılmış olması ve ayrıca levhanın sol üst köşesinde yer alan, Fas’ta Yahudi ve Müslümanlar tarafından çokça kullanılan Hz. Fâtıma’nın eli motifi dikkat çekmektedir.

Fransa’daki Quai Branly Müzesi’nde bulunan biri yaklaşık 26x40 cm ve diğeri 35x26 cm ölçülerindeki iki adet benzer ahşap levhanın da aynı amaçla kullanıldığını tahmin etmekteyiz. 19. yüzyılın sonu yahut 20. yüzyılın başına ait olduğu düşünülen levhaların her ikisinin de orta kısmında çiçek şeklindeki bir göbek kısmı içerisinde Mağribi hat ile yazılmış yazılar bulunmaktadır. Levhaların dört köşesinde, “bereket-i Muhammed” ibaresi yazılmıştır (Resim 15-16). Levhalardan birinin göbek kısmında Bakara Suresi 286. ayetin, “*Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*”³⁹ mealindeki kısmı Arapça olarak yazılırken; ikinci levhanın göbek kısmında İhlâs Sûresi yer almak-

³⁹ Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut-Mustafa Çağrıncı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), el-Bakara 2/286.

tadır.

Resim 13: Neccârin Ahşap Müzesi’de yer alan levha (Sümeyra Ocak Ahmed, 2016)

Resim 14: Amsterdam Tropen Müzesi’nde yer alan ahşap levha⁴⁰

Resim 15: Paris Quaibranlı Müzesi’ndeki ahşap levha⁴¹

Resim16: Paris Quaibranlı Müzesi’ndeki ahşap levha⁴²

Fas’taki bazı zaviye, kütüphane ve müzelerde de yine “bereket-i Muhammed” ibaresi ve na’l-i şerif motifinin bir arada kullanıldığı levhalar dikkat çekmektedir. Şimdiye kadar örneklerini dört yerde görebildiğimiz bu levhaların kompozisyonları birbirine benzemektedir. Harvard Sanat Müzesi, Selâ Sıbîhiyye Kütüphanesi, Selâ Sîdî Abdullah b. Hassûn Türbesi ve Tetvan (Titvân) Lukaş

⁴⁰ <https://collectie.wereldculturen.nl>; Envanter no: TM-4956-313, Erişim: 25.04.2021.

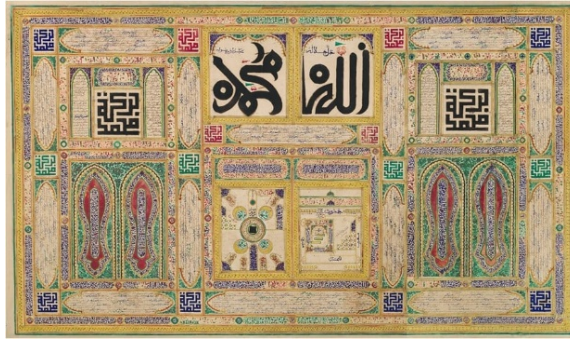
⁴¹ <https://www.quaibranlı.fr>; Envanter no: 74.1962.0.123, Erişim: 25.04.2021.

⁴² <https://www.quaibranlı.fr>; Envanter no: 74.1962.0.124, Erişim: 25.04.2021

(Loukach) Müzesi'nde sergilenen bu levhaların, geçmişte zaviyelerde yer almakta olduğunu düşünmekteyiz.

Harvard Sanat Müzesi'nde sergilenen panel 89.5 x 149.9 cm boyutlarında olup 19. y.y sonuna tarihlenmektedir. Öncesinde Vezzân şehrindeki bir zaviyede yer aldığı bilinen panelin üzerinde “bereket-i Muhammed” motifi 16 kez yazılmıştır. Bunun dışında Osmanlı Dönemindeki *Delâilü'l-Hayrat* nüshalarının ilk sayfalarında da rastladığımız Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebevî tasvirleri ile Hz. Peygamber'in na'li-şerif motifleri yer almaktadır. Ayrıca panelde bazı ayetler ile Salât-i Meşhişyye, Kasidetü'l-Bürde, Bedir Şehitlerinin ve Aşere-i Mübeşşere'nin isimleri yer almaktadır.⁴³ (Resim 17)

Bu panelin bir benzeri Selâ şehrindeki Sıbahyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Diğerinden biraz farklı bir kompozisyon olsa da burada da aynı içerik söz konusudur (Resim 18). Yazımında kırmızı, mavi, yeşil ve mor renklerin kullanıldığı “bereket-i Muhammed” ibaresi 13 kez tekrarlanmıştır. Üst iki köşede Lafzatullâh ve ism-i Nebî büyük olarak siyah renkle yazılmış, levhanın tam ortasına da “bereket-i Muhammed” ibaresi yine siyah ve büyük ebatta yazılmıştır. Üst sırada Mescid-i Nebî ve Harem-i Şerif tasvirleri yer alırken, ortadaki büyük “bereket-i Muhammed” ibaresinin her iki yanında na'li-şerif motifleri yer almaktadır. Bu levhanın merhum hattat Muhammed b. Ahmed el-Tâdilî er-Ribâtî tarafından yazıldığı bilinmektedir.⁴⁴

⁴³ Paneldeki yazılar hakkında ayrıntılı bilgi için; Mounia Chekhab-Abudaya'nın Harvard Sanat Müzesi'ndeki 6 Mart 2019 yılında yaptığı “Art and Religious Devotion in Morocco: Notes on a Calligraphic Panel From The Harvard Art Museums” başlıklı konuşmaya bakılabilir. (Harvard Art Museum, *Art and Religious Devotion in Morocco with Mounia Chekhab-Abudaya* YouTube (12 Mart 2019).

⁴⁴ Ömer Ebâ - Muhammed el-Magravî, *el-Hattü'l-Mağribî; tarih ve vâkı' ve âfâk* (Dârü'l-Beyzâ: Vizâretü'l-Evkâf ve 'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 2013), 177.

Resim 17: Harvard Sanat Müzesi'nde yer alan ahşap panel⁴⁵

Resim 18: Sela Sıbîhiyye Kütüphanesi'ndeki levha (Fadoi Tanane, 29 Temmuz 2021)

Selâ Şehrindeki Abdullah b. Hassûn Türbesi'nde yer alan levhada daha farklı bir kompozisyon kullanılmıştır. Üst kısımda diğer levhalarda gördüğümüz şekilde siyah mürekkeple kalın bir şekilde “Allah- Lâ ilahe İllallah - Muhammedün Rasûlullah – Muhammed” ibareleri yazılmıştır. Onun altında ise Âli İmran Sûresi 190, 191, 192, 193. ayetler ile 194. ayetin ilk kısmı yazılmıştır. Ayetlerin mealı şu şekildedir: *“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Doğrusu Sen, kimi cehenneme koyarsan, artık onu rüsvay etmişindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur. Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, <Rabbimize inanın!> diye imana çağıran bir davetçiyi (Peygamber'i, Kur'an'ı) işittik hemen imam ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz! Rabbimiz, bize peygamberlerin vasıtasıyla vâdettiklerini de ikram et ve kıyamet gününde bizi rezil-rüsvay etme.”*⁴⁶ Bu ayetlerin yer aldığı kısmın her iki yanında na'î-i şerîf tasvirleri yer almaktadır. Levhanın kenarlarında ise altı adet bordür içerisine Mü'min suresi 7. ayetin son kısmı ile 8 ve 9. ayetler yazılmıştır. Bu bordürleri birbirinden altı adet, lacivert mürekkep ile yazılmış “bereket-i Muhammed” motifi ayırmaktadır. (Resim19) Ayetlerin manası şu şekildedir: *“Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler). Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vâdettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz azîz ve hakîm olan sensin! Bir de on-*

⁴⁵ www.harvardmuseums.org ; Obj e No: 2016.206, Erişim: 08.06.2021

⁴⁶ Âli-i İmrân, 3/190-191-192-193-194.

ları, her türlü kötülüklerden koru. O gün sen kimi kötülüklerden korursan muhakkak ki onu rahmetine mazhar etmiş olursun. Bu en büyük kurtuluştur.”⁴⁷

17. yüzyılda Endülüs'ten göç eden son moriskoların yerleştiği şehirlerden biri olan Titvân'da, Endülüslü bir ailenin ferdi olan Ömer Lukach tarafından medrese olarak inşa edilen ve bugün İslam Eserleri Müzesi olarak hizmet veren Lukach Medresesi'nde de bu levhaların bir benzeri sergilenmektedir. Bu levhada ise diğerlerinden farklı olarak dört adet na'î-şerîf ortada yer almakta olup en üst kısımda Lafzatullâh ile ism-i Nebî; yan bordürlerde ise Mescid-i Nebevî ve Mescidü'l-Haram tasvirleri bulunmaktadır. Bordo ve lacivert renkle yazılan “bereket-i Muhammed” ibaresi levhada 9 kere tekrarlanmıştır. (Resim 20)

Resim 19: Selâ Abdullah b. Hassûn Türbesi'ndeki levha (Fadoi Tanane, 29 Temmuz 2021)

Resim 20: Tetvan Lukach Medresesi İslam Eserleri Müzesi'ndeki levah (Fadoi Tanane, 10 Ağustos 2021)

1.3 Fas Mimarisinde Bereket-i Muhammed İbaresini

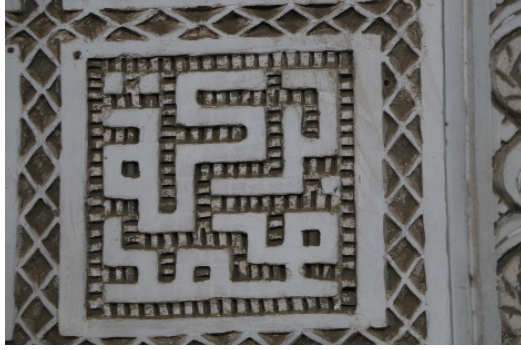
a) Camilerde

Fas Camilerinde “bereket-i Muhammed” motifini camilerin farklı kısımlarında görmemiz mümkündür. Çoğunlukla mihrabın üst köşelerinde karşımıza çıkan motif, bazı camilerde minarede, bazı camilerde avlu cephesinde yer almaktadır.

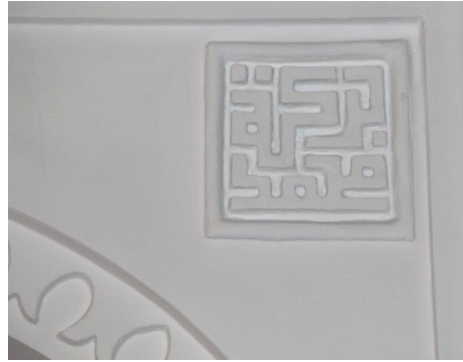
Merakeş İbn Yûsuf Camii, Şeşâven Ulu Camii, Şeşâven Ebî Hanşe Camii, Şeşâven Endülüs Camii ve Tetvan (Titvân, Tetouan) Er-rizînî Camii'nde motif mihrap cephesinin üst köşelerinde birer tane olmak üzere ikişer adettir. Merakeş İbn Yûsuf Camii mihrabında beyaz alçı oyma şeklinde işlenen motifin zeminini doldurulmuştur (Resim 21-22). Şeşâven Ulu Camii'nde motif beyaz alçı zemin üzerine oyularak işlenmiştir (Resim 22-23). Şeşâven Ebî Hanşe Camii mihrabında yine alçı oyma olarak bulunan motifin üzeri sarı renk ile boyanırken zeminde de bordo renk kullanılmıştır (Resim 24-25). Şeşâven Endülüs Camii'nde de alçı oyma motifin üzeri altın yaldız renk ile zemin ise mavi renk ile

⁴⁷ el-Mü'min, 40/7-8-9.

boyanmıştır (Resim 26). Titvân Er-rizînî Camii mihrabındaki alçı oyma motifin üzeri siyah boya ile boyanmıştır (Resim 27).

Resim 21-22: Merakeş İbn Yûsuf Camii mihrabındaki “bereketi Muhammed” ibaresi

Resim 22-23: Şeşfâven Ulu Camii Mihrabının üst iki köşesindeki “bereketi Muhammed” ifadesi

Resim 24-25: Şeşşâven Ebî Hanşe Camii Mihrabının üst iki köşesindeki “bereket-i Muhammed” ibaresi

Resim 26: Şeşşâven Endülüs Camii Mihrabı

Resim 27: Titvân er-Rizînî Camii Mihrabı

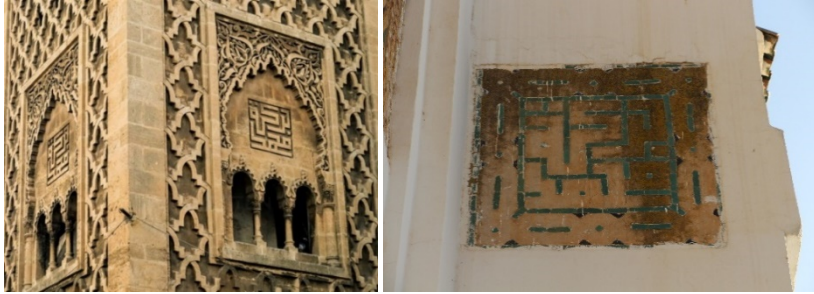
Resim 28: Meknes Ulu Camii

Resim 29: Merakeş İbn Salah Camii

Resim 30: Fes Bâbü'l-Gisâ Camii

Meknes Ulu Camii'ndeki "bereket-i Muhammed" motifi avlunun kuzey cephesinde yer almakta olup siyah kesme çini (zillij) ile yazılmıştır (Resim 28) . Cephede kare bir pano halinde yer alan motifin kenarlarında da hardal, mavi, yeşil ve siyah renkli kesme çiniler bulunmaktadır. Merakeş İbn Salah Camii'nde minareye çıkan merdivenlerin giriş duvarında yer alan motif kırmızı renk ile yazılmıştır (Resim 29). Fes Bâbü'l-Gisâ Camii'nde diğer örneklerden farklı olarak caminin avlusunda anze kısmının ahşap cephesinde karşımıza çıkan motif ahşap oyma olarak ve diğer örneklerinden daha büyük ölçülerdedir (Resim 30). Kazablanka'da Dârü'l-mahzen Camii minaresinin cephelerinde gördüğümüz motif taş üzerine oyularak yapılmış olup kare minarenin dört cephesinde dik-dörtgen bir pano içindeki dilimli kemerli pencere açıklıklarının üzerinde yer almaktadır (Resim 31). Fâs şehrinde Tal'a Kebîra Caddesi üzerinde yürürken karşımıza çıkan Şerabliyyîn Camii'nin kare minaresinin caddeye bakan cephesinde de motif kesme çini olarak yer almaktadır.

Günümüzde Cezayîr sınırları içindeki Tilimsan şehrinin Ubbâd kasabasında yer alan Ebû Medyen Külliyesi adını orada medfun olan ve Mağrib'in en büyük manevî önderlerinden olan Ebû Medyen el-Endelüsî'den almıştır. Muhammed Nâsir Lidînilâh döneminde inşa ettirilen türbe Merînîler döneminde onarılmış; cami, medrese, hamam ve kasır yapıları eklenerek bir külliye halini almıştır. Caminin ana giriş kapısının hemen yanında yeşil kesme çinilerle çevrelenmiş "bereket-i Muhammed" ibaresi bulunmaktadır (Resim 32). Bunun dışında minare gövdesinin alt cephesinde de yine tuğla kullanılarak yazılmış aynı ifade görülmektedir.

Resim 31: Kazablanka Dârü'l-Mahzen Camii

Resim 32: Tilimsan Ebû Medyen Camii Giriş

b) Medreselerde

Meknes Ebû İnâniye, Fâs Misbahiye, Fâs Sıhrîc ve Tilimsan Ebû Medyen medreselerinde görebileceğimiz "bereket-i Muhammed" ibaresinin medrese mimarisindeki kullanım yeri genellikle avlu kısmındadır. Bu medreseler 14.

yüzyılda Merînîler tarafından inşa edilmiştir. Meknes Ebû İnâniye medresesi'nde giriş holünden avluya geçişi sağlayan ahşap kapının avluya bakan cephesinin üst kısmında yer alan "bereket-i Muhammed" ibaresi ahşap şebekenin üzerine ahşap oyma tekniği ile yapılmıştır (Resim 33). Fâs şehrinde bulunan Misbahiye ve Sıhrîc Medreseleri'nde de giriş holünü avludan ayıran ahşap kapının avluya bakan üst cephesinde "bereket-i Muhammed" ibaresi görülmektedir. Bu üç medresedeki "bereket-i Muhammed" ibaresi ahşap üzerindeki uygulamasının en güzel örneklerindedir.

Resim 33: Meknes Ebû İnaniye Medresesi

Resim 34: Fâs Misbahiye Medresesi

c) Zaviye ve Türbelerde

Türbelerin farklı kısımlarında yer alan "bereket-i Muhammed" ibaresi tesbit edebildiğimiz kadarıyla Titvân (Tetvân) İbn Merzuk Türbesi, Selâ Abdullah b. Hassun Türbesi, Velîlî I. İdris Türbesi, Fâs II. İdris Türbesi ve Rabat V. Muhammed Türbesi'nde bulunmaktadır. Titvân İbn Merzuk Türbesi'nin giriş kapısının üst köşelerinde yer alan iki adet "bereket-i Muhammed" ibaresi alçı oyma olup üzerleri kapı ile aynı renk olan koyu yeşil boya ile boyanmıştır (Resim 35). Fas'ın ilk kurucusu olan I. İdris'in Velfîlî'de (Volubilis) bulunan türbesinde, avluya geçmeden önceki sivri atnalı kemerli girişin üzerinde yer alan siyah kesme çini kitabenin üst kısmındaki ahşap silmede gördüğümüz "bereket-i Muhammed" ibaresi biraz tahrip olmuştur (Resim 36). İdrisîler Devleti'nin kurucusu I. İdris'in oğlu olan II. İdris'in Fâs şehrinde yer alan türbesinde ise avluya bakan, minarenin altında yer alan ve muhtemelen minareye çıkan kapının bulunduğu cephenin alt köşelerindeki iki adet alçı oyma "bereket-i Muhammed" yazısının zemini açık yeşile boyanmıştır (Resim 37).

Resim 35: Tetvân İbn Merzuk Türbesi

Resim 36: Vefîî I. İdris Türbesi

Resim 37: Fâs II. İdris Türbesi

Fransız sömürgesinden sonra Fas'ın yeniden özgürleşmesi için mücadele eden ve 1956 yılında bağımsızlığın elde edilmesi ile tekrar Fas sultanı olan ve 1961 yılında vefat eden V. Muhammed'in Rabat'ta bulunan kare planlı ve piramidal çatılı türbesinin dört cephesinde de mermer oyma dört adet kitabe mevcuttur. Bunların üzerinde ortada “Lâ ilâhe illallâh” ibaresi ve onun dört köşesine de “bereket-i Muhammed” ibaresi yazılmıştır (Resim 38).

Resim 38: Rabat V. Muhammed Türbesi

Bereket-i Muhammed ibaresinin türbelerde kullanımına en ilginç örnek ise Selâ şehrindeki Sîdî Abdullah b. Hassûn Türbesi'dir. Yukarıda zikrettiğimiz ve türbe içinde yer alan levhadan başka, her Mevlid Kandili günü buraya kandil şeklinde renkli kağıtlardan yapılmış ve üzerinde “bereket-i Muhammed” ibaresi ile ehl-i beytin isimlerinin yer aldığı süslemeler asılır. Bir sonraki Mevlid Kandili gününe kadar bu süslemeler burada kalır ve diğer sene değiştirilir.

Bu tarz mevlid kutlamalarının Fas'ta 16. yy. sonlarında Sa'dî sultanı Ahmed el-Mansur döneminde başladığı bilinmektedir. Saltanatından önce Cezayir Beylerbeyliği'ne sığınan, uzun yıllar burada kalan ve diğer Osmanlı topraklarını

da görmüş olan Ahmed el-Mansur'un⁴⁸ Osmanlı kültüründen etkilendiği ve bu fener alayı tarzı kutlamaları da III. Murad döneminde İstanbul'da gördüğü tahmin edilmektedir.⁴⁹ Osmanlılar'da mevlid kutlamalarının III. Murad döneminde resmileştiği ve sultanın Mevlid Kandili sebebi ile tüm minarelerde kandil yakılmasını emrettiği⁵⁰ düşünüldüğünde Fas'taki bu kutlamalarda Osmanlı etkisi olduğu mümkün görülmektedir. Günümüzde Mevlid kutlamaları Selâ şehrinde hala eski canlılığı ile kutlanmaya devam etmektedir.

Resim 39: Selâ Abdullah b. Hassûn Türbesi'ne Mevlid kandilinde asılan ve üzerinde "bereket-i Muhammed" ibaresi olan süslemelerden bir örnek (Sümevra Ocak Ahmed, 2016)

Resim 40: Selâ şehrindeki Mevlid törenlerinden bir kesit⁵¹

d) Saraylarda

Fas'ta ilk dönem saraylarından günümüze kalan yapılar bulunmasa da 19. Yüzyılda Ahmed b. Musa tarafından inşa edilen Bâhiye Sarayı Filâlîler dönemi mimari ve sanat anlayışını yansıtmaya devam etmektedir. Saray avlusunun cephelerinde dikkati çeken alçı oymadan "bereket-i Muhammed" ibaresinin (Resim 41), Hz. Peygamber soyundan gelen Filâlîler için aynı zamanda bu soy bağına vurgulayarak halkın teveccühünü kazanmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

⁴⁸ İsmail Ceran, *Fas Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), 469, 557.

⁴⁹ Kenneth L. Brown, *People in Salé; Tradition and Change in a Moroccan City 1830-1930* (Great Britain: Manchester University Press, 1976), 89.

⁵⁰ Mehmet Şeker, "Mevlid; Osmanlılar'da Mevlid Törenleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/479.

⁵¹ Mounir Mehimdate, (Fotoğraf, 9 Kasım 2019), <https://fr.hespress.com>, Erişim 28 Temmuz 2021.

Resim 41: Merakeş Bâhiye Sarayı avlu cephelerindeki “bereket-i Muhammed” ibarelerinden biri

e) Diğer Yapılarda

Yukarıda zikrettiğimiz cami, medrese, saray, zaviye ve türbe yapıları dışında “bereket-i Muhammed” ibaresi diğer bazı yapılarda da kullanılmıştır. Özellikle sokakların duvar cephelerinde (Resim 45), evlerin kapılarının üst kısmında (Resim 44), bazı tarihi köprülerde (Resim 46) bu motifi sıkça görmek mümkündür. Merakeş’e iki saat mesafedeki küçük bir sahil şehri olan Süveyra’nın sokak duvarlarında (Resim 43), tarihi şehir kapılarında, kemer üstlerinde gördüğümüz “bereket-i Muhammed” ibaresi şehrin girişinde V. Muhammed Caddesi üzerinde büyük bir şekilde yer almaktadır (Resim 42).

Resim 42: Süveyra şehri V. Muhammed Caddesi üzerindeki “bereket-i Muhammed” ibaresi⁵²

Resim 43: Süveyra’da bir sokak duvarı üzerinde yer alan “bereket-i Muhammed” ibaresi

⁵² Essouria Meydandaki “Bereket-i Muhammed” ibaresi, (Fotoğraf), Essaouira. Erişim 3 Ağustos 2021. <https://www.essaouira.nu>

Resim 44: Rabat el-Udaya'da bir evin kapı üstü

Resim 45: Fâs sokaklarından bir kare

Resim 46: Fallus Köprüsü: ⁵³

Rabat'ta karşılaştığımız bir anıt da Faslılar için bu ibarenin ne ifade ettiğini anlamak bakımından önemlidir. Taş oyma tekniği ile yapılan ve iki sütun üzerinde yükselen anıtın üst kısmında nebatî motifler üzerinde, Fas'ın sembolü olan "Allah, el-vatan, el-melik" ibareleri yer almaktadır. Onun altında Fas bayrağını simgeleyen yıldız motifi ile onun iki yanında kraliyeti temsil eden iki adet aslan yer almaktadır. Hemen alt kısımda ise Muhammed Suresi 7.ayetin "siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder" mealindeki ilk kısmı yer almaktadır. Bu ibarenin biraz altında ve sütunların hemen üzerinde ise karşılıklı olarak iki adet taş oyma tekniği ile yapılmış "bereket-i Muhammed" ibaresi yer almaktadır.

⁵³ Fallus Köprüsü, (Fotoğraf), Erişim 29 Haziran 2021. <https://m.le.360.ma>

Sonuç

Fas mimarisindeki kullanımını ele aldığımız “bereket-i Muhammed” ibaresi Kûfi-Ma’kûlî hat ile yazılmış ve bu hali ile kalıplaşmış bir motif olarak geçmişten günümüze kadar kullanılmaya devam edilmektedir. Ahşap oyma, alçı oyma, kesme çini gibi Fas ile özdeşleşmiş farklı sanat tarzları ile kullanımı mevcuttur. Bu ibarenin kullanımına İslam coğrafyasının diğer ülkelerindeki eserlerde rastlamamış olmamız, “bereket-i Muhammed” ibaresinin Fas’a has olduğunu göstermektedir. Fas yazmalarında, camilerde, medreselerde, zaviyelerde, ev kapılarında, köprülerde, sokaklarda, kemer üstlerinde görülen “bereket-i Muhammed” ibaresinin bu denli yaygın kullanılmasında hiç şüphesiz dînî, tarihi ve siyasi ve sosyal birçok farklı etken rol oynamaktadır.

Sahabenin Hz. Peygamber (s.a.s) hayattayken ve onun vefatından sonra teberrüken yaptıkları uygulamalara baktığımızda, Hz. Peygamber’e (s.a.s) ait olan saç, sakal, ter gibi bedensel parçalar ile minber, hırka, su kabı gibi nesnelere, bereketin aktarımında fiziksel ve somut bir kanıt olarak gördüğünü anlamaktayız. Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabenin ona ait olan eşyalara, onun bulunduğu mekânlara ihtiram göstermesi, çok sevdiği Peygamberlerine olan hürmetleri ve hala onunla manevi bir bağ kurmak, onun bereketiyle bereketlenmek arzusundan kaynaklanmaktadır. Yüzyıllar sonra bile insanların kutsal emanetlere gösterdiği saygı, evlerinde bulundurdukları hilye-i şerîfler, kadem-i şerif ve na’l-i şerif motifleri aynı anlayışın tezâhürleridir. Hz. Peygamber’in (s.a.s), sahabelerin, Allah dostlarının türbelerine yapılan ziyaretlerde de benzer bir anlayış ile kutsal olanı görmek ve onunla fiziksel bir temas kurmak ile bereketin kazanılacağı düşünülmüştür.

Bereket kavramını “duyular vasıtasıyla algılanan, dînî maneviyatla dene-yimlenen, duyusal ve manevî bir güç”⁵⁴ olarak tanımlayan Josef Waleed Meri çalışmasında Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların her devirde kutsal saydıkları mekânları, Allah’ın veli kulları olduklarına inandıkları insanların türbelerini ziyaret ederek bu vesile ile bereket umduklarını belirtir.⁵⁵ Hadis, siyer ve meğâzî kaynaklarından yola çıkarak, özellikle sahabenin Hz. Peygamber hayat-tayken ve onun vefatından sonraki teberrük uygulamalarını göz önüne alarak bereketin maddi ve manevi olarak akışının mümkün olduğunu savunan Michael Muhammad Knight’ın eseri⁵⁶ geçmişten günümüze bereketin maddi ve manevi boyutlarını ilginç yönleri ile açıklaması bakımından önemlidir.

Bereketin, manevi bir bağ kurma ya da Efendimiz ve diğer veli kullar vasıtasıyla bir hayr elde etme yolu olarak görülmesi dışında siyasi ve tarihi bir yönü de vardır. Bu şekilde nitelendirmek biraz ilginç gelse de Fas’ın kurucuları olan

⁵⁴ Josef W. Meri, “Aspects of Baraka (Blessings) and Ritual Devotion among Medieval Muslims and Jews” *Medieval Encounters* 5 (Aralık 1999), 68.

⁵⁵ Meri, “Aspects of Barakah” 47.

⁵⁶ Michael Muhammad Knight, *Muhammad’s Body: Baraka Networks and Prophetic Assemblage* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2020).

İdrîsîler'in Fas'a gelmeleri ve burada kabul görüp devlet kurmalarına bakıldığında bu etki anlaşılabilir. İdrîsîler Efendimiz'in (s.a.s) torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelmekte olup Abbâsî zulmünden kaçarak Fas'a gelmişlerdir. Bu süreçte dönemin büyük velilerinin halkı bu gelişeye hazırlamalarında, İdrîsîler'in Efendimiz ile soy bağı olması ve Efendimizin bereketini bu topraklara taşıyacak olmaları inancının etkili olduğunu düşünüyoruz.

İdrîsîler'den sonra gelen ve Berberî olan Murabıtlar, Muvahhidler ve Meriniler'de yönetimde bu soy bağı vurgusu yapılamazken Sa'dîler ile birlikte tekrar başlayan ve bugün hala devam eden şerîf yönetiminde Efendimiz ile olan soy bağı çok önemlidir. Önceleri de kutlanan ancak Sa'dîler ile birlikte resmileşen ve Fas'ın en önemli günlerinden kabul edilen Mevlid Kandili günümüzde de Fas'ta resmi tatil olup canlı bir şekilde kutlanmaktadır. Konumuz olan "bereket-i Muhammed" ibaresinin özellikle Sa'dîler döneminde kullanımının yaygınlaşması, Sa'dîler'in, *Delâilü'l-Hayrât* isimli meşhur eseri ile tanınan İmam Süleyman el-Cezûlî'nin kabrini başkent yaptıkları Merakeş'e taşınmaları, Sa'dîler döneminde 17. Yüzyılda ortaya çıkan bir adet üzere İmam Cezûlî'nin aralarında bulunduğu yedi evliyanın kabri ziyaret edildiğinde niyetlerin kabul olacağı anlayışı, yönetimin halk üzerindeki tesirini artırmak için manevi kuvvelerden yararlanmak istediğinin bir göstergesidir.

Omid Safi bereket ile siyasi gücün ilişkisini örneklerle açıkladığı makalesinde her ne kadar İran'da hakimiyet kuran Büyük Selçuklular'a önyargı ile yaklaşmış olsa da bereketin dünyevî etkiden uzak sadece manevi bir güç olmadığı ve her dönemdeki saltanat sahibi insanların veli insanlarla bir bağ kurmasının onlara manevi bir meşruiyet kazandırdığı⁵⁷ yönündeki görüşlerinde haklılık payı vardır.

Fas'ın kuruluşunda dahî önemli bir rol oynayan tasavvuf büyüklerinin her devirde yönetim ve halk üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Fas'ın kurucuları olan İdrîsîler'de gördüğümüz Hz. Peygamber ile olan soy bağına vurgulanması Sa'dîler ile birlikte tekrar önemli bir rol oynamaya başlamıştır. "Bereket-i Muhammed" ibaresi de hem bu soy bağına vurgulamak hem de Hz. Peygamber'in maneviyatı ile bir bağ kurup maddi, manevi bereketlenmek için yönetim tarafından da kullanılmıştır. Halkın farklı kesimlerinden bir grup Faslı ile bizzat görüşerek, "bereket-i Muhammed" ibaresinin kendileri için ne ifade ettiğini sordüğümüzde bu ibarenin Hz. Peygamberin bereketi ve manevi gücü ile kendilerine maddi ve manevi ihsanlar sağlayacağı ve nazardan, hastalıktan, belalardan kendilerini koruyacağını ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'e olan sevgi ve hürmet her devirde, Müslümanların bulunduğu coğrafyalarda farklı şekillerde tezâhür etmiştir. Kutsal emanetlerin koruyuculuğunu yapan Osmanlı coğrafyasında belli mübârek günlerde ziyarete açılan sakal-ı şerîf, hırka-ı şerîf gibi kutsal emanetleri ziyaret et-

⁵⁷ Omid Safi, "Bargaining with Baraka: Persian Sufism, 'Mysticism' and Pre-Modern Politics", *The Muslim World* 90 (Fall 2000), 275.

mek ve evlerde hilye-i şerif bulundurmak âdet haline gelirken, Fas coğrafyasında kurucuları ile hali hazırdaki yöneticilerinin Efendimiz soyundan gelen şerifler olması ve o bölgede tasavvufun siyasi ve sosyal olarak çok önemli bir rol oynamasından dolayı vurgulanan “bereket-i Muhammed” ibaresinin yazmalarda, ev kapılarında, cami, medrese ve zaviyelerde kullanılması gelenekselleşmiştir. Hz. Peygamber ile manevi bir bağ kurmak sûretiyle onun bereketinden nasip lenmek, bu vesile ile kötülük ve musibetlerden korunmayı ummak bu ibarenin kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

- » Ahmed, Muhammed b. Abdullah. *Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fî zikri's-salât ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa Koleksiyonu, 00142.
- » Ahmedî, Ali. *et-Teberrük: et-teberrükü's-sahâbe ve't-tabîin bi âsârî'n-nebî es-salihîn*. Beyrut: ed-Dâru'l-İslâmiyye, 1983.
- » Akay, Hasan Akay. *İslami Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.
- » Aliyev, Rovshan. *Kur'an'da Bereket Kavramı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- » Atasoy, Nurhan. “Hırka-i Saâdet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/374-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. Brown, Kenneth L. *People in Salé; Tradition and Change in a Moroccan City 1830-1930*. Great Britain: Manchester University Press, 1976.
- » Ced'i, Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed. *et-Teberrük: envâuhû ve ahkâmuhû*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1991.
- » Ceran, İsmail. *Fas Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- » Coşkun, Vildan. “Na'li Şerif (Türk Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/348. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- » Ebâ, Ömer- el-Magravî, Muhammed. *el-Hattü'l-Mağribî; tarih ve vâkı' ve âfâk*. Dârü'l-Beyzâ: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 2013.
- » Günay, Nasuh. *Yahudi, Hristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- » Hasenî, Seyyid Muhammed Alevî el-Maliki el-. *Mefâhim: Düzeltilmesi Gereken Kavramlar* çev. Hasan Ali Yaşar. Kayseri: Netform Matbaacılık, y.y., ts.
- » İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî; 711/1311. *Lisanü'l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab - Muhammed es-Sadık el-Ubeydi. 18 cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyait-Türasî'l-Arabi, 1997.
- » Karabacak, Mustafa. *Hadislerde Bereket*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- » Knight, Michael Muhammed. *Muhammed's Body; Baraka Networks and the Prophetic Assemblage*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2020.
- » *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. çev. Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut-Mustafa Çağrıncı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1993.
- » Meri, Josef W. “Aspects of Baraka (Blessings) and Ritual Devotion among Medieval Muslims and Jews”. *Medieval Encounters* 5 (Aralık 1999), 46-69.
- » Mütercim Âsim Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- » Okuşluk Şenesen, Refiye. “Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”. *Folklor/Edebiyat* 17/66 (2011), 209-228.
- » Safi, Omid. “Bargaining with Baraka: Persian Sufism, 'Mysticism' and Pre-Modern Politics”. *The Muslim World* 90 (Fall 2000). 259-289.
- » Şeker, Mehmet. “Mevlid; Osmanlılar'da Mevlid Törenleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam An-*

- siklopedisi*. 29/479-480. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- » **Dijital Kaynaklar**
  - » Harvard Art Museums. "Art and Religious Devotion in Morocco with Mounia Chekhab-Abudaya". *YouTube*. Yayın Tarihi 12 Mart 2019. https://www.youtube.com/watch?v=Fn_LsOu7yHU
  - » Mehimdate, Mounir. *Selâ'daki Mevlid Kutlamaları* (Fotoğraf, 9 Kasım 2019). Hespress. Erişim 28 Temmuz 2021. <https://fr.hespress.com>
  - » Şakir, Mehmet. En'âm-ı Şerif. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Kütüphanesi, Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 101-0183. www.digitalsm.org
  - » Vehbi, Hafız Mehmed el 1258 (1842). *Delâilü'l-Hayrat*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Kütüphanesi, Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0182. www.digitalsm.org
  - » *Delâilü'l-Hayrât*. The Khalili Collections, MSS 1138, 44b-45a. <https://www.khalilicollections.org>
  - » *Delâilü'l-Hayrât*. Paris: Bibliothèque de Nationale de France, Arabe 6983. <https://gallica.bnf.fr>
  - » *Esssouria Meydandaki "Bereket-i Muhammed" ibaresi*. (Fotoğraf). Essaouira. Erişim 3 Ağustos 2021. <https://www.essaouira.nu>
  - » *Fallus Köprüsü*. (Fotoğrafı). Erişim 29 Haziran 2021. <https://m.le.360.ma>
  - » *Kitâbü'l-fevâid ve's-salâtü'l-avâid* isimli yazma eserin giriş sayfalarının fotoğrafı. Müzayede no:2882; 31 Ekim 2015, Lot No: 3. www.artcurial.com
  - » *Körüklü Murakka*. Müzayede no:10428, 2015, Lot No: 326. www.christies.com
  - » *Kubbealtı Lugâti*. Erişim 13 Mart 2021. <http://lugatim.com>
  - » *Levha*. Aşşap, Amsterdam: Tropen Müzesi, Envanter No. TM-4956-313. <https://collectie.wereldcultureen.nl>
  - » *Levha*. Aşşap, 20. yüzyıl. Paris: Quai Branly Müzesi, Envanter no: 74.1962.0.123. <https://www.quai Branly.fr>
  - » *Levha*. Aşşap, 20. yüzyıl. Paris: Quai Branly Müzesi, Envanter no: 74.1962.0.124. <https://www.quai Branly.fr>
  - » *Levha*, 19. yüzyıl sonu. America: Harvard Art Museum, Obj. No: 2016.206. www.harvardmuseums.org
  - » *Na'i Şerif ve Bereket-i Muhammed motifli yazma sayfası*. Müzayede No: 12282; 2016, Lot No: 408, www.christies.com
  - » *Na'i Şerif ve Bereket-i Muhammed motifli yazma sayfası*. Müzayede No: 6945; 2012, Lot No: 626. www.christies.com